

RECENZE A REFERÁTY

Jaroslav Kudrnáč: Klučov, Staroslovanské hradiště ve středních Čechách. Monumenta archaeologica XVII. Praha, Academia 1970. 227 stran, 93 obr., 64 tab., 9 plánů. Cena 66 Kčs.

V obsáhlé monografii předkládá autor výsledky svého sedmnáctiletého výzkumu na hradišti Klučově, které se díky jeho předběžným publikacím stalo významným pojmem ve slovanské archeologii jako reprezentant nejstarších dosud známých hradišť na našem území. Pro Kudrnáčovy práce je charakteristické úsilí vytěžit ze strohých archeologických fakt co nejvíce pro zjištění způsobu života dávného osídlení pomocí pečlivého shromažďování údajů o přírodním prostředí a jeho změnách v minulosti. Této zásadě zůstává věren i v prvních pěti kapitolách recenzované práce, v nichž hodnotí geologické a pedologické změny v okolí hradiška a charakterizuje přirozené porosty a vodní režim v jeho blízkosti.

Po stručných metodických poznámkách v 6. kapitole se věnuje v následujících třech kapitolách popisu výzkumu a rekonstrukci opevnění. Složitost výzkumu klučovského opevnění spočívala jednak v tom, že nebylo v terénu patrné a jednak v tom, že zkoumaná poloha byla opevněna již v období únětickém a pak ještě na sklonku 14. nebo v 1. polovině 15. století, přičemž docházelo k místnímu převrstvování s vlastním slovanským opevněním budovaným ve dvou fázích. Rozlišení jednotlivých opevňovacích fází svědčí o metodické vyspělosti vedoucího výzkumu, přesném stratigrafickém pozorování i pečlivé evidenci nálezů podle vrstev a celků.

Starší slovanské opevnění založené v polovině 8. století (uzavíralo prostor 1,59 ha) sestávalo z dřevohlinité hrady (v 2,5 m, š 2,5–3,5 m), z příkopu (š 3,5–6 m, hl 1,85–3 m) umístěného asi 2 m před ní a z předsunutého palisádového opevnění probíhajícího jen na jižní, východní a severovýchodní straně, vzdáleného 4–5,8 m od příkopu a sestávajícího z kolmých a šikmých kůlů. Se starším opevněním souvisí brána bočního typu (š 4–5 m, d 70 m) vytvořená mezi předsunutým opevněním a příkopem, nutící procházet přichozí dlouhý úsek podél hrady. S plochou chráněnou již ve starší fázi souvisí úžlabina běžící od hradiště po svahu do údolí, kterou autor interpretuje na základě ruských analogií jako tajný přístup k vodě.

Mladší slovanské opevnění bylo vybudováno v 1. polovině 9. století a již kolem poloviny 9. stol. zaniklo. Nacházelo se jen na přístupné straně návrší jako vnější obranný pás. Zvětšovalo plochu hradiška asi o 1 ha (celkem 2,6 ha). Sestávalo z dřevohlinité hrady (š 4,5–5,5 m) umístěné 1–2 m za příkopem (š 6–7 m, hl 2–2,3 m), který nebyl vyhlouben po celém obvodu hrady (na severní straně nebyl nutný, neboť tam byl prudký svah). Brána v mladším opevnění byla vysunuta do přerušení v příkopu, nad jehož středem byla zbudována mohutná šestiboká věž, po jejichž stranách vznikaly průchody necelého 1,5 m široké; hloubka brány zahrnující šířku příkopu a hrady činila 11–12 m. Vedle vstupní věže byla při mladší fortifikaci další věžovitá stavba spočívající na 8 kůlech.

Při výkladu o opevnění autor přesně rozlišuje zjištěná fakta a interpretaci. Pro rekonstrukci některých částí neposkytla nálezová situace dosti potřebných údajů (např. způsob uchycení podélných břeven vnější i vnitřní stěny hrady), takže rekonstrukce je místy velmi hypotetická a bylo by možné o ni diskutovat. Autor je si toho plně vědom, a proto uvádí jako podklad svých úvah řadu analogií z celého slovanského světa, kde se příslušné objekty lépe zachovaly.

10. kapitola pojednává o nálezové situaci sídlištních objektů podle jednotlivých sond. Všechny objekty jsou tak popsány v souvislosti s okolními půdními a stratigrafickými poměry, což má jistě svůj význam, na druhé straně se však čtenář v textu velmi špatně orientuje, nezískává přehled o celkovém počtu objektů a jen s obtížemi může např. najít popis objektu, o něž by se blíže zajímal. Tento nedostatek mohl autor lehce odstranit průběžným číslováním objektů, oddělením popisů sond a jednotlivých typů objektů, případně doplněním textu přehlednými tabulkami se základními údaji o sondách a objektech, jejich lokalizaci atd. Celkem bylo prozkoumáno 13 zahloubených obydlí, 9 samostatně ležících ohnišť a 4 pece patřící asi zčásti též k nadzemním nebo mělce zahloubeným chatám, 61 obilnic a 35 nepravidelných jam hospodářského účelu.

V 11. kapitole věnované rekonstrukci obytných a hospodářských staveb si J. Kudrnáč všimá především zemnic, které člení na hlubší (hl 75–127 cm) a mělčí (hl 15–35 cm). Prvé označuje za zimní, druhé za letní obydlí. U hlubších tvořila nadzemní část jen střecha, u mělčích lze nad zemi předpokládat nízké stěny. Autor uvažuje dále o úpravě otopného zařízení, dymniku, vstupu, střechy aj. na základě četných etnografických i archeologických analogií. Kúlové stavby se stěnami zhotovenými zasouvací technikou byly zjištěny jen v náznacích; jednalo se o stavby větší. Existenci srubů ev. staveb s pletenými stěnami autor pouze předpokládá na základě nálezů izolovaných ohnišť. Zvláštní pasáž věnuje obilnicím, v níž vedle typologického rozboru, vnitřní úpravy, utěsnění hrdla a průkrovu pojednává především o příčinách dobrého uchování zrna v nich uloženého. Využívá zde moderních poznatků z jiných vědních disciplín k hlubšímu pochopení účelu běžného zařízení z pravěkého a protohistorického období, nad nímž se již nikdo hlouběji nezamýšlel.

12. kapitola obsahuje analýzu nálezů a jejich využití pro datování hradiska. Těžiskem je pojednání o keramice, ve které autor spatřuje tři časové horizonty, které bohužel necharakterizuje dosti přesně na základě klíčových nálezů samých, nýbrž spíše na základě srovnání s nálezovými horizonty keramiky z jiných významných lokalit. Domnívám se, že u tak závažné lokality i publikace by bylo vhodné kompletní vyobrazení a vyhodnocení aspoň několika reprezentativních celků z Klučova typických pro jednotlivé horizonty. Autor chronologicky hodnotí ključovský keramický soubor spíše jako celek na základě srovnání s keramikou datovanou mincemi, esovitými záušnicemi (ta se od ključovské výrazně odlišuje). náušnicemi s meandrovitým ukončením (s nimi je ključovská keramika souběžná v celém rozsahu), s keramikou žárových hrobů (zde jsou některé shody, většinou se však jeví nádoby ze žárových hrobů jako starší) a s keramikou z jednotlivých horizontů soustavně zkoumaných lokalit, především českých. Tak se mu nejstarší ključovská keramika jeví jako shodná s keramikou druhého předvelkomoravského horizontu z Mikulčic (datovaného do 8. století), keramika středního období Klučova je blízká nejstarší levohradecké keramice a střepům z nejstaršího sídlištního horizontu pražského hradu před zřízením opevnění, zatímco nejmladší ključovská keramika se kryje s nejstarší keramikou kouřimskou a libickou. Mladší tvary libické a kouřimské keramiky, zejména láhve, jsou ključovskému prostředí zcela cizí. Na základě těchto srovnání mu ključovská keramika zapadá rámcově mezi polovinu 8. a polovinu 9. století. — Obsáhleji se věnuje pekáčům-pražnicím a jejich funkci; podle jednoho nálezu soudí, že byly umísťovány nad zahloubenými ohništi a tak rozpalovány k pražení či sušení obilí ev. pečení chleba. — Stručně pak pojednává o dalších předmětech (přesleny, tyglík, ostruha, kování věder, křesadla, nože, přezky, šipky, radlice, srp, pilka, jehla, udice, náušnice, nákončí, pinseta, korály, žernovy, brousky, brusy, výrobky z kosti) a snaží se z nich vytěžit poznatky pro datování hradiska a pro jejich používání na základě četných analogií. Podle mého soudu je nedostatečně využito chronologického svědectví nákončí, které, byť prosté, reprezentuje určitý nálezový horizont v avarsko-slovanských hrobech.

V 13. kapitole uvažuje autor o obraně hradiska. Konstatuje vojenský význam jeho polohy, předpokládá, že i ve starší fázi bylo předhradí chráněno lehčím, výzkumem nezjištěným opevněním, hodnotí význam neosídlených prostor za hradbami, význam bran a věží. Soudí, že k obraně bylo při délce valu asi 1 km třeba kolem 200 bojovníků (jeden na 5 m); počet trvale usídlených obyvatel byl vyšší, nelze však vyloučit, že obrany se zúčastnili i obyvatelé okolních osad. Hraděště zaniklo požárem, za válečné akce, spolu s blízkými hradišti přístoupimským, tismickým a doubřavčickým.

Kapitola o zemědělství (14.) je dalším dokladem Kudrnáčovy snahy i schopnosti vytěžit maximum poznatků závažného historického dosahu na základě prozaických nálezů. Shledává v okolí hradiska černozemní a hnědozemní terény, které by mohly sloužit jako pole dávající nejlepší úrodu, vypočítává pěstované obilniny a luštěniny, uvažuje podle pozdějších historických zpráv o velikosti výsevu a sklizně. Minimální výnos odhaduje též na základě úvahy o úloze zemědělství v raném středověku (výživa obyvatelstva, získání osevu a produktu na

směnu nebo daně) a spatřuje jej v trojnásobku výsevu. Z velikosti obsahu obilnic a objektivně zjištěného množství obilí potřebného k celoroční výživě člověka a k osevu na určitou plochu usuzuje jednak na počet obyvatel, který mohl jejich obsah užít, jednak na velikost osevaných ploch. Tyto odhady pak kombinuje s úvahami o zemědělských systémech (žďárový, dvupolní, trojpolní), zčásti na základě studia plevelů. Konstatuje, že změny v zemědělských systémech, zejména mezi dvou- a trojpolním nelze archeologicky stanovit; upozorňuje, že na ně nemá rozhodující vliv dokonalejší nářadí, ale vzrůst počtu obyvatel a tím nutnost zvýšení výroby obilnin bez možnosti rozšiřování obdělávané plochy. S některými dílčími tezemi autora by bylo možno diskutovat. Např. není zcela přesvědčivé mínění, že obsah obilnic odpovídal celoroční spotřebě člověka (nebo více lidí) spolu s potřebným výsevem pro zajištění výživy téhož (nebo více) jedinců v dalším roce, když příliš časté otírání obilnic a zmenšování jejich náplně bylo v rozporu s požadavky na jeho konservaci. Jinak ovšem užitečnost naznačených úvah je nesporná, neboť umožňují vytvoření reálnějšího obrazu o minulosti než při obvyklé jednoduché interpretaci. — K stati o chovu dobytka a lovu je nutné podotknout, že není zcela jasné jak vznikl diagram plošného výskytu zvířecích kostí.

V 15. kap. si autor všímá slovanského osídlení klučovského hradiska. Shledává, že ke klučovskému horizontu patří v povodí Sembery tři další hradiště — u Přistoupimi, Tismic a Doubřavčic — vesměs s dřevěnohliníty valy a starobyrou zdobenou keramikou; za přehnané pokládám srovnávání kostěných předmětů a brousků (str. 173, 176), které jsou shodné v širších teritoriálních, časových i kulturních souvislostech. Uvádí též současné nálezy z nechráněných osad (Lstiboř, Liblice, Český Brod, Bylany, Kšely) a konstatuje zdanlivost mezery v osídlení mezi horizontem pražského typu a horizontem klučovským (svědčí proti ní nálezy zlatého solidu Flavia Heraklia z Kšel a bronzová ostruha z Kerska). Klučovský horizont podle něj vytváří výraznou obsahovou, časovou i teritoriální jednotku. Zánikem hradišť v Pošembeři v polovině 9. století dochází tam zřejmě k zániku staršího stupně kmenové organizace — župy, takže i když se nepřerušilo osídlení, nevznikla již nová hradiska, neboť nové správní centrum pro větší teritorium tvořilo již jen hradiště kouřimské. V obyvatelstvu Klučova spatřuje sousedskou občinu na srovnání k feudalismu, přičemž jednotlivá seskupení objektů snad obývaly příbuzné rodiny sdružené na rodovém základě.

Úvahy o pohřebišti obyvatelů starého Klučova v 16. kap. vycházejí z nálezů ženského kostrového hrobu s náhrdelníkem, přezkou a s nožem a z ústního sdělení místních občanů o porušených kostrových hrobech v jeho okolí. Autor z toho usuzuje, že v době klučovského horizontu převládal již kostrový ritus (i když nevylučuje na základě nálezů žárových hrobů z blízkých lokalit, že část obyvatelstva mohla ještě pohřbívat žárově) a že se pohřbívalo mimo hradiště a předhradí.

V 17. kap. zasazuje J. Kudrnáč zánik Klučova a ostatních hradišek v Pošembeři do širšího historického vývoje před vznikem českého státu. Hradiště v Pošembeři byla ve své mladší fázi součástí zlického území v čele se Starou Kouřimí a zanikla v souvislosti s východní expanzí kmene Čechů v třetí čtvrtině 9. století, jejímž účelem bylo oslabení Zličanů a ovládnutí důležitých cest na Moravu. Keramický rozbor ukazuje, že do této souvislosti lze dát i vznik pražského hradu.

V 18. kapitole srovnává J. Kudrnáč Klučov s nejstaršími slovanskými hradišti u nás a ve slovanské oikumeně. Z území ČSSR uvádí několik desítek fortifikací shodných s Klučovem nejen podle keramiky, ale i podle jejich uskupení v rámci přirozených teritoriálních celků. Konstatuje, že nejstarší horizont našich hradišť je charakterizován zdobenou keramikou a nikdy je nelze spojit s nezdobenou keramikou pražského typu. Jinak je tomu na území NDR, Polska a SSSR, kde nevelká starobylá hradiště se objevují již v období výskytu nezdobené keramiky, která ovšem zde může být mladší a často souběžná s keramikou zdobenou. U některých není jasné, zda opevnění je současné s nejstarším keramickým horizontem na daném místě (např. Bonikowo). Na druhé straně slovanská hradiště se starobyrou keramikou se objevují tam, kde se již před raným středověkem hradiště běžně buďovala, zatímco u nás v době římské a stěhování národů chybí. Srovnání vyúsťuje v 11 bodů, které charakterizují nejstarší slovanská hradiště jako agrární centra s nepatrnou majetkovou a společenskou diferenciací, vznikající v obklopení nechráněných osad a tvořící zpravidla skupiny. U některých je doložena specializovaná výroba a poloha při obchodních cestách. Opevnění byla slabší než u mladších hradišť, vznikala u nich předhradí a jevila tendenci k postupnému zvětšování. Zemnice s kamennými pecemi nebyly na nich jedinými typy obydlí. Nebyla na nich pohřebišť ani církevní stavby. Některé body této charakteristiky jsou ovšem v rozporu s interpretací některých hradišť se starobyrou keramikou (Mikulčice, Tarnow), ja-

kožto sídel příslušníků vyšších společenských vrstev. Bude tedy třeba provést mezi těmito útvary hlubší diferenciaci. To však přesahuje rámec tematu práce.

Kniha je doplněna obsáhlým německým resumé, seznamem literatury a zeměpisným rejstříkem usnadňujícím rychlou orientaci v textu. Fotografické tabulky umožňují nahlédnout do náleзовé situace a zejména dovolují získat názornější představu o keramice — tvarech, výzdobě i povrchovém opracování. Obrázky v textu a plány v příloze reprodukuji zkoumanou situaci a seznamují nás s ostatním inventářem. Jsou provedeny vzorně, místy snad poněkud neúsporně (obr. 54, 74—77). Velmi názorná je příloha B, znázorňující vývoj osídlení klučovského návrší od mladší doby kamenné, která by neměla v žádné publikaci tohoto druhu chybět.

Závěrem je třeba konstatovat, že Kudrnáčova kniha je přes některé naznačené nedostatky cenným přínosem pro slovanskou archeologii. Je výsledkem poctivé práce skromného badatele, který dokázal z výzkumu lokality bez efektních nálezů vzrušujících svou nádherou současnou veřejnost, nýbrž pouze na základě předmětů a objektů masového výskytu provázecích život prostého lidu vytvořit dílo závažného historického dosahu.

Bořivoj Dostál

R. A. Crossland, *Immigrants from the North*. The Cambridge Ancient History, Rev. Ed. of Vol. I § II, Fasc. 60, Cambridge, Univ. Press 1967. Stran 61. Cena 6 s.

Profesor sheffieldské university R. A. Crossland napsal pro druhé vydání CAH stať o problematice indoevropských migrací do Egeidy a na Blízký východ. Stať má v novém vydání CAH své plně opodstatnění, neboť ačkoli základní teze indoevropské srovnávací jazykovědy zůstávají stále v platnosti, modifikovaly se v posledních desetiletích dosti výrazně názory na některé dílčí otázky, spojené zejména s vyčleňováním jednotlivých dílčích indoevropských skupin z tzv. indoevropského prajazykového společenství.

Různými teoretickými otázkami, jako vymezením pojmu „indoevropský“, obecnou problematikou migrací, a především otázkami vzájemného vztahu archeologického a lingvistického dokladového materiálu, se zabývá C. v úvodní kapitole práce (str. 3—8) a stanoví v ní celou řadu cenných kritérií pro posuzování závažnosti archeologické a lingvistické dokumentace při vytváření správného obrazu nejstarších vývojových fází indoevropského jazykového a etnického světa.

Jádro práce tvoří druhá až čtvrtá kapitola. V kapitole druhé (str. 9—19) autor vypočítává, krátce charakterizuje a chronologicky zařazuje nejstarší indoevropské jazyky ze staré Anatolie, ze severní Mesopotamie a Sýrie a z Egeidy, a navíc pak připojuje krátkou charakteristiku všech ostatních ie. jazykových skupin. Pokud jde o tzv. ie. jazyky anatolské, pokládá C. za prokázanou jejich anatolskou existenci již na konci 20. stol. př. n. l., a to zejména s odkazem na údajná indoevropská jména v akkadských klinopisných záznamech z Kültepe. Anatolské jazyky člení tradičním způsobem na chetitštinu klinopisnou, palajštinu, luvijštinu a s ní velmi těsně spřízněnou hieroglyfickou chetitštinu; přitom s přihlédnutím k nejnovejším názorům přiřazuje k nim jako jejich přímé pokračovatele i dva jazyky doložené v Malé Asii v 1. tis. př. n. l., totiž lýdštinu, a zejména pak — s přímým vztahem k luvijštině — lykištinu. V oblasti severozesopotamsko-syrské nachází C. již od poloviny 2. tis. př. n. l. stopy indoevropského jazyka indoiránského (přesněji prý přímo indického), a to opět s odkazem na osobní jména nacházená tentokrát v soudobých churritských textech.

Naproti tomu Crosslandovy formulace týkající se řečtiny jsou až příliš opatrné a obsahují závěr, podle něhož „první polovina 13. stol. př. n. l. představuje poslední možný termín pro příchod řečtiny na Peloponnés — i když autor sám hned připouští 14. nebo 15. stol. př. n. l. jako datování obecněji přijatelné. C. je tu zřetelně pod vlivem Palmerova „nižšího“ datování knósských tabulek lineárního písma B (cca 1200 př. n. l.). Palmerova hypotéza je však v posledních letech spíše na ústupu, a tak se zmíněné Crosslandovo datování jeví velmi nízké. Znamenalo by mimo jiné upírat řeckým Achajům nejen zbudování mykénských šachtových hrobů ze 17./16. stol. př. n. l., nýbrž snad i stavby kupolových hrobů z 15./14. stol. př. n. l.

Třetí kapitola (str. 20—38) je věnována rozboru archeologických dokladů týkajících se příchodu Indoevropčanů do jejich pozdějších sídel. C. v ní věnuje značnou pozornost názorům J. Mellaarta na anatolskou chronologii a na možnost velmi raných indoevropských migrací do této oblasti: M. přivádí Luvijce z Thrákie (tj. od severozápadu) do Troady již kolem r. 2800 př. n. l. a hlouběji do Anatolie pak kolem r. 2300 př. n. l., kdežto Protochetitci přišli podle něho do Anatolie kolem r. 1900 př. n. l. od severovýchodu cestou podél Kavkazu. C. se ve své kritice soustřeďuje na dva body Mellaartových výkladů, na příliš vysoké datování nejstarší ie. migrace na maloasijskou půdu (za nejvyšší možný údaj je C. ochoten pokládat